

ПРОСТОРОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СЕРЕДОВИЩА БУТТЯ І ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається соціоприродна система як життєве середовище існування індивіда та соціуму. Стверджується, що системний характер життєвого середовища задається через ментальний конструктор «образ життя», який реалізується в конкретних формах життєдіяльності. Сама життєдіяльність розглядається як єдність трьох процесів: життєзабезпечення, життєустрою і жізнереалізації. Розкривається їх психологічна структура і пропонується модель їх взаємозв'язку. Показано, що ставлення до природно-ландшафтної середовища традиційно будувалося тільки виходячи із завдань життєзабезпечення, що і призвело до глобальної екологічної кризи. Доводиться необхідність і можливість побудови таких форм життєдіяльності, де природа стане основною умовою реалізації життєвих інтересів особистості і базовою обставиною життєвого благополуччя. Вводиться поняття антропо-природної екосистеми як одиниці опису та аналізу взаємодії в системі «людина - природа».

Ключові слова: *життєве середовище, життєдіяльність, свідомість, життєзабезпечення, життєустрій, життєреалізація, антропо-природна система.*

Той факт, що буття і життєдіяльність людини здійснюється у певному конкретному середовищі не викликає жодного сумніву і тому його можна прийняти як вихідний постулат усього подальшого аналізу. Питання полягає тільки у тому, що вважати таким середовищем. Надалі ми проведемо детальний аналіз видів і типів середовищ, але зараз можемо стверджувати, що як в історичному, так і в онтологічному аспектах людське буття передбачає наявність двох базових типів середовища існування. З одного боку, це конкретне природне, а точніше, ландшафтно-природне середовище, яке існує як *natura naturata*¹ і утворює базові умови побудови і розгортання форм життєдіяльності. З другого боку, це конкретне соціальне, а точніше соціо-культурне середовище, яке існує у сукупності норм і правил організації соціальної поведінки, діяльності і взаємодії.

¹ Це латинське визначення російською мовою добре перекладається як «естественно-природный» процес або середовище, англійською, як «natural process of nature», але українською мовою воно має перекладатися як «природно-природний», що виглядає як повна та беззмістовна тавтологія. Таким же чином українська мова дуже не точно передає зміст поняття «естественно-исторический», коли треба використовувати словосполучення «природно-історичний».

Ці два середовища утворюють певну цілісність і саме на їх перетині формується базовий психологічний конструкт свідомості, який можна визначити як «образ життя» і відповідний конструкт практик, який можна визначити як «спосіб життя».

Спосіб життя, у психологічному розумінні, задається й структурується ментальною схемою соорганізації простору життєдіяльності та форм її здійснення. Простір життєдіяльності структурується усвідомлюваними умовами й обставинами життя, а форми – переважними цільовими настановами й інтенціями. Цілісність способу життя утворюється й утримується на трьох психологічних рівнях:

- на рівні свідомості як ідея сенсу життя;
- на рівні волі суб'єкта дії як ідея належного в житті;
- на рівні переживання особистості як ідея справедливості й «правильності» життя.

Однак спосіб життя не можна розглядати тільки в структурному плані – він завжди здійснюється й розгортається як процес, а точніше, як сукупність процесів життєдіяльності, через які здійснюється «виробництво й відтворення» життя.

Сама життєдіяльність може бути представлена як нерозривна єдність трьох діяльних процесів (див. рис.):

- **Життєзабезпечення**

Базовий принцип – максимальне накопичення ресурсів. Мир заданий як просторова «карта залягання» ресурсів (своєрідна економічна географія: отут залягають гроші, отут – влада й т.п.). Життя – як нескінченна боротьба за ресурси. Психологічний показник: успішність як максимальна наближеність до ресурсів. Ціннісна типологія ресурсів (гроші, влада, статус, речі, предмети розкоші й т.п.) задає базову мотивацію вибору цільових об'єктів життєдіяльності. Базова міфолого-психологічна ідея – ідея справедливості.

- **Життеустрій**

Базовий принцип – комфорт. Мир заданий як топологічне середовище, що полягає з топонімів факторів підтримуючих або порушують гомеостаз (соціальна географія: «гори страху», «море насолоди», «вершини задоволення» і т.п.). Життя – як нескінченна середовищна адаптація (асиміляція й акомодация). Психологічний показник: благополуччя як максимальна перевага позитивних факторів. Топологія середовища задає «маршрутну карту» просування до місць комфорту й уникнення джерел дискомфорту, як виражений стиль життя. Базова міфолого-психологічна ідея – ідея щастя.

- **Життереалізація (Життебудівництво)**

Базовий принцип – суб'єктність. Мир заданий як ландшафтна карта, на якій розташовується архітектурний проект якогось майбутнього спорудження (від вихідного ландшафту в процесі реалізації проекту може бути щось і залишитися, але не обов'язково: Мир, лише

вихідна умова моєї дії, «ніщо, яке є щось»). Життя – як нескінченний рух до великої мрії (Блискучий приклад – А.С.Пушкін «Мідний вершник»: «На березу пустынних волн стоял он дум великих полн ... Тут будет город заложен»). Психологічний показник: здійснення як максимальна реалізованість життєвих цілей і проєктів. Базова міфолого-психологічна ідея – ідея творення (див. рис. 1).

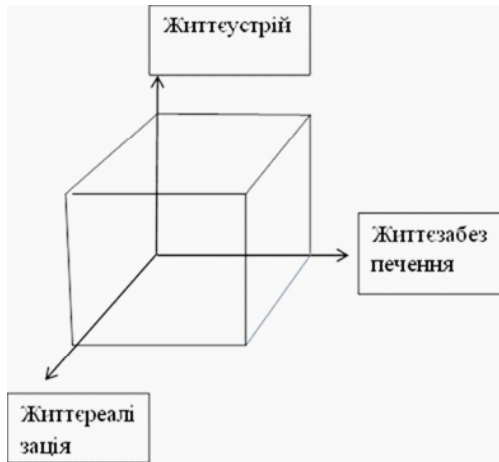

Рис 1. Схема взаємозв'язку процесів життєдіяльності

Життєзабезпечення є повсякденною формою здійснення життєвих процесів і відносин. Іншими словами, у способі життя людей, незалежно від місця індивіда в соціальній ієрархії й структурі, від розміру й форми власності, усе змушені самостійно вирішувати завдання на забезпечення життєдіяльності. Причому, у своїх зовнішніх проявах розв'язок такого завдання завжди виглядає як боротьба за життєві ресурси, за підвищення рівня і якості життя. Вирішення завдання на життєзабезпечення становить основу способу життя населення.

У соціально-психологічному плані життєзабезпечення може бути презентовано як система ментальних схем організації процесів отримання і використання ресурсів спільнотою, соціальними групами та індивідами.

У процесуальному плані спосіб життя являє собою повністю замкнений цикл, де використання зовнішніх (природних) ресурсів співвіднесене із процесами їх природнього існування. Це означає що певна людська спільнота (антропоценоз) і природні умови (біоценоз) утворюють цілісну стійку **антропо-природну екосистему**, а ступінь її збалансованості показує тип і характер екологічності нашої життєдіяльності (див. рис. 2).

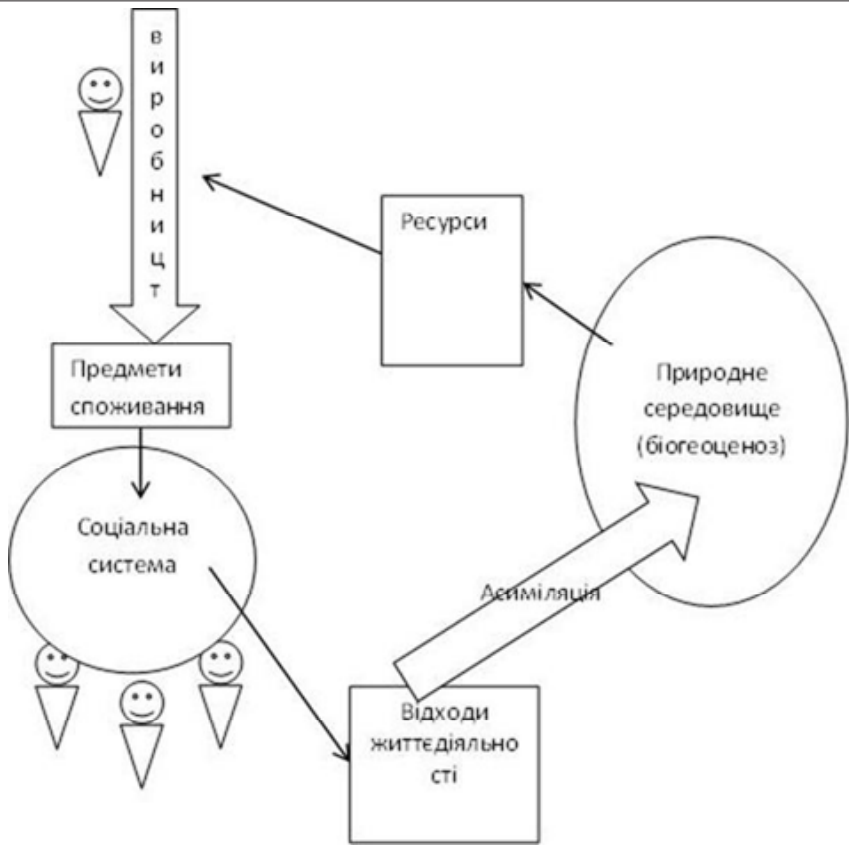

Рис. 2. Модель антропо-природної екосистеми

Доти, поки цей баланс якось зберігався, і вичерпування життєвого матеріалу з біоценозів відновлювалося за рахунок природних механізмів, існування антропоценозів було досить стійким.

Обсяг і засоби вичерпування природного матеріалу, в якості ресурсу життєдіяльності соціуму, у сукупності із кількісними та якісними характеристиками продукування відходів утворюють «антропогенний тиск» на природне середовище. Якщо цей тиск перевищує певну межу, то виникає ефект екологічної катастрофи, яка руйнує не тільки природне середовище, а й знищує цілі соціальні антропоценози. Так зі стародавніх часів відомо, що нерозважливе землекористування призвело до виникнення пустель на тих місцях, де колись були квітучі ниви – пустелі Сахара чи Кара-Кум виникли саме таким шляхом. Але для людства більш страшним за

своїми наслідками є екологічні катастрофи, пов'язані з відходами життєдіяльності. Саме накопичення відходів життєдіяльності у такій формі, яка унеможливило їх природну асиміляцію, протягом багатьох сторіч (і, принаймні, до початку ХХ-го століття) призводило до виникнення нищівних епідемій холери, чуми, віспи, морової язви тощо, які у прямому сенсі спустошували величезні території.

Проте, до останнього часу самі способи природокористування і тип відходів були такими, що протягом 1-3 поколінь людського життя природа відновлювалась чи утворювались нові біоценози. Сьогодні цей баланс зруйновано остаточно, і природне відтворення біоценозів стає усе більш проблематичним. Справа в тому, що ми, з одного боку, стали непоправно багато ресурсів вичерпувати із природи, і, з іншого боку, антропоценози стали продукувати такі відходи, які біоценози не можуть асимілювати в якості своїх ресурсів харчування, росту й розмноження. Це призводить до двох кардинальних наслідків:

1. Те, що не може бути асимільоване не просто «забруднює» середовище існування – воно його змінює й робить непридатним для існування біоценозів, що за законом негативної петлі зворотного зв'язку автоматично приводить до катастрофічного зниження наших можливостей вичерпувати життєві ресурси.
2. Те, що не може бути асимільоване стає часткою самого середовища, тобто ми починаємо жити не у природному середовищі, а у «відходному» середовищі.

Таким чином, ми можемо констатувати, що відбулася зміна самого природного середовища життєдіяльності і всієї антропо-природної екосистеми. Ці зміни можна зафіксувати на запропонованій моделі (див. рис. 3).

На моделі чітко видно, що саме природне середовище зазнало **системно-структурних** змін і питання полягає тільки в тому, чи може природа відновитися за рахунок власних механізмів, чи ми реально стоїмо на порозі глобального змінювання усієї екосистеми Землі, тобто на порозі глобальної екологічної катастрофи. Порушення балансу способу життя сьогодні усвідомлюється як глобальна екологічна катастрофа, причина якої лежить у кардинальній зміні форм і засобів життєзабезпечення, тобто в типі еколого-економічної культури нашої життєдіяльності.

Тому сьогодні ми зобов'язані порушувати питання, що життєзабезпечення повинне розглядатися не стільки по параметрах організації нашої діяльності, скільки по параметрах її сумісності із природними процесами життя біоценозів. Іншими словами ми повинні змістити акцент аналізу й розуміння із внутрішніх процесів виробництва й відтворення предметів задоволення наших потреб на їхню сумісність із процесами життя, росту й відтворення природних систем. Саме в

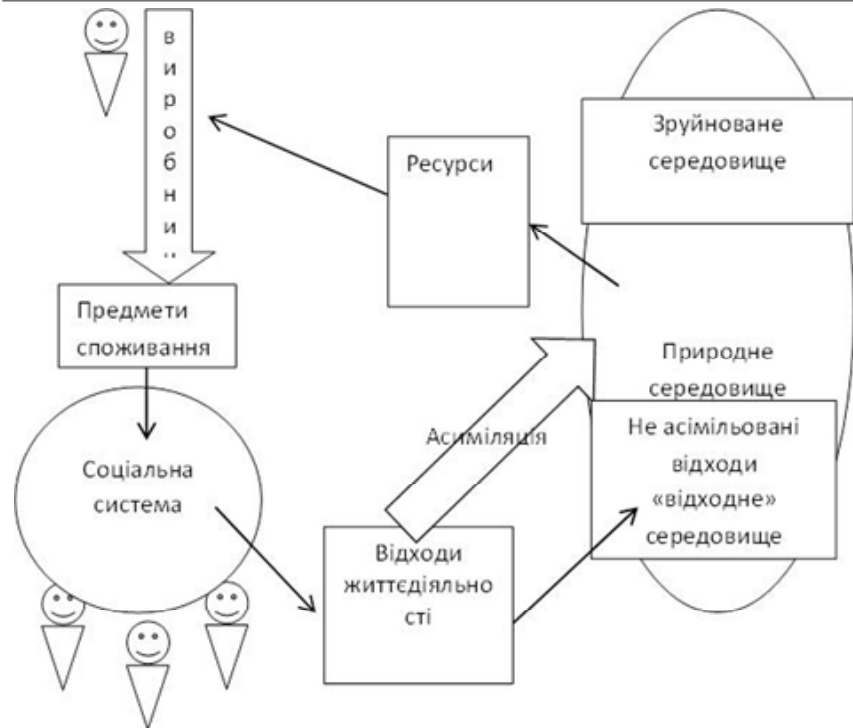

Рис. 3. Модель порушення антропо-природної екосистеми

цьому напрямку відбуваються основні зміни в змісті екологічної свідомості й, відповідно, у напрямку сучасних технологічних розробок. Ці зміни означають, що ми вже фактично живемо в новій системі життєзабезпечення, де прямий зв'язок антропоценозу й біоценозу послаблюється, з'являються нові, опосередковуючі ланки й, що найголовніше, з'являються нові види діяльностей, що забезпечують ці зміни.

У цьому плані базовим буде розрізнення збалансованих і незбалансованих типів життєзабезпечення. Збалансовані культури характеризуються споживанням за рахунок відновлюваних природних ресурсів і повною природною асиміляцією відходів життєдіяльності. Незбалансовані культури – споживанням не відновлюваних (по якості, кількості й часу) ресурсів і продукуванням неасимільюємих відходів. Незбалансовані культури ведуть до порушення екосистемності-антропо- і біоценозів, що запускає механізм їх руйнування й самознищення.

Розвиток екологічної культури йде шляхом усвідомлення штучно-природної сутності антропо-природних екосистем і розробки технологій, що знижують антропоцентричний тиск на природні системи.

Принципово важливо, що ці характеристики екологічної культури безпосередньо стосуються й глобального рівня існування Людини на Землі, і макросоціального рівня соціально-економічних політик держав, і мезорівня підприємницької й бізнес-діяльності, і мікросоціального рівня моделей групової поведінки, і, наприкінці-кінців, життєдіяльності й поведінки кожного конкретного індивіда.

Принцип екологічності задає базову інтенцію для культури суспільства: тільки через розвиток навколишнього середовища ми створюємо повноцінні умови власного існування й розвитку. Світова спільнота шукає виходу із екологічної кризи у трьох напрямках. По-перше, це розробка й впровадження виробничих технологій, заснованих на використанні так званих «невичерпних» джерел енергії та матеріалів, які лежать у сфері «космосу». По-друге, це розробка й впровадження виробничих технологій переробки і вторинного використання відходів, тобто їх технологічної, а не природної асиміляції. По-третє, це відновлення самого природного середовища як біогеоценозу планети. Фактично тут ми маємо справу із глобальним проектом, реалізація якого призведе до значної зміни у провідному способі життя людства (див. рис. 4).

Проте, реалізація такого проекту передбачає кардинальні зміни у свідомості людей, у їх ставленні до себе й до оточуючого середовища. Мабуть можна стверджувати, ступінь реалізує мості цього проекту залежить не тільки і, навіть, не стільки від фінансових чи технічних можливостей людства, скільки від зміни ціннісних орієнтацій і екологізації свідомості кожної окремої людини, спільнот і суспільства у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Генисаретский О. И. Схематизмы сознания // Навигатор: методологические расширения и продолжения. – М.: Путь, 2002. – С. 93–97.
2. Максименко С. Д. Генезис существования личности. – К.: КММ, 2006. – 240 с.
3. Налясковский А. Дикость и одичание как контекст образования. – Каменец-Подольский: Абетка, 2006. – 84 с.
4. Попов С. Сознание и социальная среда. – М.: Прогресс, 1979. – 232 с.
5. Редько В. В. Психологічні механізми прийняття рішень у побутовій діяльності: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – К., 2003. – 17 с.
6. Реймерс Н. Ф. Популярный биологический словарь. – М.: Наука, 1991. – 538 с.
7. Розин В. М. Личность как основатель и менеджер «себя» и субъект культуры // Человек как субъект культуры. – М.: Наука, 2002. – С. 42–112.
8. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.

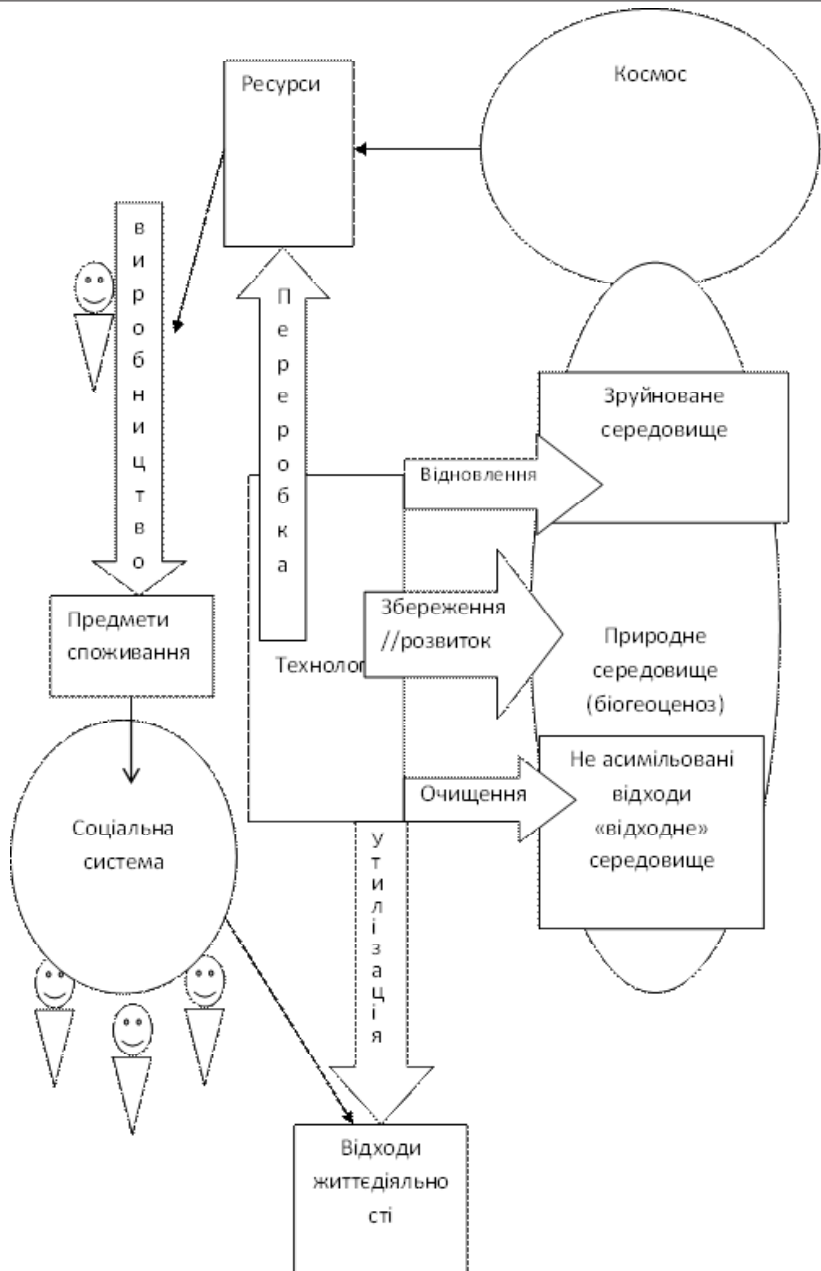

Рис 4. Модель проекту відновлення антропо-природної екосистеми

9. Швалб Ю. М. Еколого-психологічні виміри способу життя // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – Т. 1, Вип. 5, Ч. 2. – К.: Міленіум, 2005. – С. 294–301.
10. Hawley A. Human ecology // International encyclopedia of the social sciences. – N.Y., 1968. – Vol. 4. – P. 328–337.

REFERENCES

1. Genisaretskij O. I. Schematizmy soznaniya // Navigator: metodologicheskie rasshirenija i prodolzhenija. – M.: Put', 2002. – S. 93–97.
2. Maksimenko S. D. Genezis sushhestvovanija lichnosti. – K.: KMM, 2006. – 240 s.
3. Naljaskovskij A. Dikost' i odichanie kak kontekst obrazovanija. – Kameneć-Podol'skij: Abetka, 2006. – 84 s.
4. Popov S. Soznanie i social'naja sreda. – M.: Progress, 1979. – 232 s.
5. Red'ko V. V. Psihologichni mehanizmi prijnattja rishen' u pobutovij dij'al'nosti: toref. dis. ... kand. psihol. nauk. – K., 2003. – 17 s.
6. Rejmers N. F. Populjarnij biologicheskij slovar'. – M.: Nauka, 1991. – 538 s.
7. Rozin V. M. Lichnost' kak osnovatel' i menedzher «sebjja» i sub#ekt kul'tury // Chelovekkak sub#ekt kul'turi. – M.: Nauka, 2002. – S. 42–112.
8. Sociologija: korotkij enciklopedichnij slovnik. – K.: Ukr. Centr duhovnoi kul'turi, 1998. – 736 s.
9. Shvalb Ju. M. Ekologo-psihologichni vimiri sposobu zhittja // Aktual'ni problemi psihologii: Zb. nauk. prac' Institutu psihologii imeni G. S. Kostjuka APN Ukraini. – T. 1, Vip. 5, Ch. 2. – K.: Milenium, 2005. – S. 294–301.
10. Hawley A. Human ecology // International encyclopedia of the social sciences. – N.Y., 1968. – Vol. 4. – P. 328–337.

УДК 159.9.016:316.6

ШВАЛЬ Ю. М.

Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, г. Киев

ПРОСТРАНСТВЕННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СРЕДЫ БЫТИЯ И ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматривается социо-природная система как жизненная среда существования индивида и социума. Утверждается, что системный характер жизненной среды задается через ментальный конструкт «образ жизни», который реализуется в конкретных формах жизнедеятельности. Сама жизнедеятельность рассматривается как единство трех процессов: жизнеобеспечения, жизнеустройства и жизнерализации. Раскрывается их психологическая структура и предлагается модель их взаимосвязи. Показано, что отношение к природно-ландшафтной среде традиционно строилось только исходя из задач жизнеобеспечения, что и привело к глобальному экологическому кризису. Доказывается необходимость и возможность построения таких форм жизнедеятельности, где природа станет основным условием ре-

лизации жизненных интересов личности и базовым обстоятельством жизненного благополучия. Вводится понятие антропо-природной экосистемы как единицы описания и анализа взаимодействия в системе «человек – природа».

Ключевые слова: *жизненная среда, жизнедеятельность, сознание, жизнеобеспечение, жизнеустройство, жизнераализация, антропо-природная система.*

UDC 159.929

J. M. SHWALB

G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine, Kyiv

SPACE-PSYCHOLOGICAL ORGANIZATION OF THE ENVIRONMENT OF BEING AND OF THE LIFE ACTIVITY

The article deals with society and nature as a living environment of the existence of the individual and society. It is alleged that the systemic nature of the living environment is defined by the mental construct of “way of life”, which is implemented in concrete forms of life. The very ability to live is seen as a unity of three processes: life support, living arrangements and zhiznerealizatsii. Reveals their psychological structure and proposes a model of their relationship. It is shown that the ratio to the natural landscape environment traditionally built only on the basis of problems of life support, which led to the global environmental crisis. The necessity and possibility of constructing such forms of life, where nature becomes the main condition for the implementation of the vital interests of the individual and the basic fact of the life of well-being. The notion of anthropo-natural ecosystem as a unit of description and analysis of the interaction in the system “man - nature.”

Keywords: *living environment, livelihoods, consciousness, life support, living arrangements, life implementation, anthropo-natural system.*